

УДК 94 (477)

ВІКТОР ДОКАШЕНКО

ПРОФСПІЛКИ «ВІДЛИГИ» В ПОЛІТИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ РЕФОРМИ УПРАВЛІННЯ

Метою дослідження є виокремлення та аналіз політичної складової участі професійних спілок у реорганізації управління промисловістю та будівництвом, що була здійснена владою «відлиги». Доводиться, що ключову роль у її проведенні відігравали профспілки, які функціонально забезпечували підтримку, як матеріального виробництва, так і сфери споживання. За основу концептуального підходу взято поетапний, а не наскрізний, як пропонують деякі науковці, розвиток кожного з повоєнних етапів. Визначено, що влада «відлиги» в основу своєї стратегії поклала курс на розвиток соціальної сфери, що забезпечувало їй максимальні політичні дивіденди.

Ключові слова: «відлига», планова система, профспілки, раднаргоспи, реформа управління, соціальна сфера, тоталітарна система.

Цією статтею розпочинається цикл публікацій, присвячених діяльності масової громадської організації – профспілок – у царині матеріального виробництва. Зміна парадигми управління промисловістю та будівництвом, що визначена як предмет дослідження, виступала серцевиною реформаторських спроб. При цьому її заміна мала відбутися в умовах недоторканості тогочасного догмату – збереженні громадської форми власності на засоби виробництва. Радянська економіка, позбавлена будь-якої конкуренції та вибудована на директивному фундаменті управління, все більше втрачала такий традиційно важливий компонент свого функціонування як матеріальна зацікавленість товаровиробника в результатах своєї праці. Відсутність необхідного механізму його (компонента) корекції змушувала державу замінювати його уявним сурогатом, що отримав назву «участь трудівників в управлінні виробництвом». Його джерелом був формальний бік власності на засоби виробництва, адже формально засоби виробництва дійсно були оголошені власністю всього народу.

Намагаючись виробити ефективний механізм управління, правляча партія вишукували все нові й нові форми ефективної участі в цьому процесі широких верств трудящих. При цьому принагідно зазначимо, що з теоретичної, а ще більше з політичної точки зору, все виглядало досить логічно: власники в особі самих робітників управляють своєю власністю. Для влади це була дуже зручна

позиція, оскільки виправдовувала практично всі її силові дії, включаючи й жовтневий переворот 1917 року. У будь-який момент їх можна було подати як захист власності народу, яка в усьому цивілізованому світі визнана священною. Однак, ця досить приваблива формула годилася хіба що для пропагандистських акцій і виявилася абсолютно нежиттєздатною в повсякденному житті. «Широкі маси» виявилися абсолютно не готовими для виконання цієї місії. Виникла ситуація, за якої влада не могла відмовитися від основоположного економічного принципу і, одночасно, «власники» засобів виробництва виявилися не готовими до управління тим, що вони, власне, «завоювали». Отже, за логікою, повинна була з'явитися третя сила, яка б, якщо не фактично, то хоча б політично, допомогла звести врешті-решт теоретичні викладки з практикою життя. З'являється, а потім і «вдосконалюється» ленінська концепція профспілок як «школи комунізму», покликаної готувати робітників і службовців до управління.

На час «відлиги» припала серйозна криза системи управління. Звичайно, вона була помітна й раніше, ще за часів сталінщини. Однак, лише після XX з'їзду КПРС, коли політична боротьба між прибічниками ортодоксального сталінізму і новою владою загострилася вкрай, з'явилася можливість поставити реформу управління в червоний кут політичного протистояння. Тепер нова влада могла поставити у вину своїм політичним опонентам

будь що, включаючи бездіяльність, неефективність управління, теоретичне відставання та багато інших гріхів. У такий спосіб реформування системи управління перетворювалося на важливий інструмент політичного протистояння.

З огляду на зазначене, а також зважаючи на те, що поставлена проблема є складовою системи тоталітарних відносин, наслідків якої ми безуспішно намагаємося позбутися вже більше як чверть століття, варто було б сподіватися на достатньо високий рівень зацікавленості істориками цією проблемою. Тим більше, що цього потребує й нинішній стан економіки України, який характеризується поглибленими процесом деіндустріалізації з усіма її негативними для суспільства соціальними наслідками. Втім, незважаючи на помітну наукову та практичну значущість, анонсовану тему навряд чи можна визнати такою, що користується хоча б якоюсь популярністю серед колег-істориків. У зв'язку з цим варто хіба що акцентувати увагу на достатньо новому дослідженні А. М. Русначенка «Нариси новітньої історії України». Віддаючи належне аналізу епохи, проведеного дослідником, і навіть знаходячи спільні точки дотику з ряду питань, як то, наприклад, пріоритетний розвиток економіки групи «А» перед групою «Б» за часів правління М. С. Хрущова [12, с. 153], який піддається сумніву деякими істориками [2], разом із тим, ми принципово не можемо погодитися з підходом до викладу матеріалу, точніше, з його наскрізною подачею від середини 50-х і аж до середини 80-х рр. минулого століття. Ми обстоюємо позицію аналізу кожного окремо взятого етапу, будь то «відлига», «застій» чи «перебудова». Це пояснюється аж ніяк не якоюсь особливою симпатією автора до постаті М. С. Хрущова, Л. І. Брежнєва чи М. С. Горбачова.

У своїх міркуваннях ми виходимо з того, що радянська тоталітарна система, яка перебувала поза межами будь-якої внутрішньої конкуренції, в тому числі й політичної, в межах кожного з етапів консервувалася та залишалася закостенілою впродовж кожного з них на дуже тривалий час. При цьому, в силу своєї специфіки вона була закритою до свіжих ідей, думок і поглядів, що з року в рік збі-

льшувало гальмівний ефект у її розвитку. Втім, вона потребувала його не менше, а навіть більше порівняно з іншими діючими на той час політичними системами. Радянська політична й господарська структури мусили трансформуватися відповідно до умов світового розвитку.

Єдина можливість такого якісного стрибка могла бути здійснена лише після зміни політичного лідера. Кожний новий очільник, намагаючись утвердитися на руїнах своїх попередників, змушений був принести зі своєю командою й нові ідеї. Так, у політичному протистоянні зі сталіністами побачили світ реформи М. С. Хрущова. Після його відставки з'явилася реформа, названа в народі Косигінською. Абсолютно нові ідеї були привнесені політичною командою М. С. Горбачова. Отже, кожен з етапів демонстрував нову якість, що виражалася у відповідних реформаційних заходах, про що нами вже зазначалося раніше. Звичайно, всі вони були обмежені і не торкалися основоположних засад системи. Вочевидь, що, аналізуючи етапи повоєнного розвитку радянської моделі тоталітаризму, ми маємо справу з особливим видом соціальної мімікрії, яка дозволяла їй пристосуватися до нових умов. Такий підхід важливий ще й тим, що дає можливість не лише констатувати нежиттєздатність системи, а й довести неминучість її краху. Розглядаючи ж названі епохи наскрізно, як одне ціле, що пропонується автором Нарисів, ми втрачаємо особливості кожної з них. Особливе ж, як відомо, з філософської точки зору виступає сполучною ланкою між одиничним і загальним. Воно деталізує історичний процес, дозволяє розглядати його в багатовимірній проекції, надаючи йому значно реалістичніших рис.

Метою цієї статті є виокремлення й аналіз політичної складової участі наймасовішої організації трудящих у реорганізації управління промисловістю та будівництвом, здійсненої в добу «відлиги». Відповідно до мети планується визначити основу політичної стратегії «відлиги», попередньо проаналізувавши вже існуючі гіпотези її творення. Враховуючи політичний характер теми дослідження, а також те, що його предметом постають професійні спілки, які були важливою

частиною тогочасної політичної системи, а також беручи до уваги факт визнання ними своєї політичної підпорядкованості партії влади, вважаємо за доцільне здійснювати його в межах форм та методів, характерних для політичної історії.

Серцевиною реформи управління став Закон Союзу РСР «Про подальше вдосконалення організації управління промисловістю та будівництвом», датований 10 травня 1957 р. Вироблення його основних концептуальних положень йшло традиційним шляхом через прийняття постанов ЦК КПРС. Початок цієї роботи було покладено в рішеннях грудневого (1956 р.) Пленуму ЦК КПРС, на якому разом із версткою шостого п'ятирічного плану розглядалося питання покращення керівництва народним господарством. На першому плані не без підстав опинилися проблеми планування народного господарства. Тут стан справ був дійсно кепським. Пройде декілька місяців і заступник Голови Ради Міністрів СРСР О. І. Косигін, оцінюючи якість останньої п'ятирічки з точки зору фахового плановика на партійному Пленумі заявить: «Ми повинні відзначити, що серйозного п'ятирічного плану в нас немає, ми знаємо, що і в минулому не було п'ятирічного плану, який би був доведений до заводу, фабрики» [13, 207]. І хоча в рішеннях Пленуму червоною ниткою проходила ідея вдосконалення планування, водночас простежувалася й думка щодо необхідності вдосконалення системи управління, яка знаходилися на дотичній дистанції від проблеми планування. У Постанові йшлося про необхідність децентралізації управління, забезпечення координації всередині економічних районів, усунення зайвих управлінських ланок, розширення прав союзних республік тощо. Однак, про кардинальні зміни в управлінні в ній ще не йшлося. Зокрема, у Постанові також наголошувалося на необхідності розширення прав міністерств, які, як відомо, невдовзі будуть зруйновані. Це говорить про те, що в вищих ешелонах влади станом на грудень 1956 р. ще не було вироблено програми цілісного реформування. Профспілкам у цій постанові, крім традиційної функції масовика-витівника, відводилася серйозна роль в управлінні підприємствами. Вимагалася

підвищити їх роль у розробці та виконанні промфінпланів підприємств, у нормуванні й організації праці, покращенні техніки безпеки, вирішенні питань житлового будівництва тощо [1, 152–153].

Важливу, якщо не вирішальну, роль у реформі управління відіграла Постанова лютого (1957 р.) Пленуму ЦК, якою мотивувалася необхідність її проведення. На перший план виходила необхідність знищення відомчих бар'єрів, що були наслідком профільного характеру міністерств. Свої міркування з цього приводу М. С. Хрущов виклав у відомій записці до Президії ЦК КПРС майже напередодні Пленуму ЦК. Відповідаючи на власне питання про причини вад управління він писав: «Мені здається, що головне полягає в централізації управління, що склалося за багато років, роздробленості керівництва промисловими підприємствами і будовами між чисельними міністерствами і відомствами...» [4, 523]. Існуючій системі управління ставилося також у провину те, що вона гальмувала ініціативу партійних, радянських, та профспілкових органів у господарському будівництві та стримувала їх ініціативу в мобілізації сил на більш повне і правильне використання місцевих резервів і можливостей. Керуючись цими міркуваннями, постановою рекомендувалося замість старих форм управління запропонувати нові, за яких би «більш повно поєднувалися конкретне та оперативне керівництво по економічним районам з суворим дотриманням централізованого планового начала в масштабах країни» [5, 172–173]. Президія ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР мали винести конкретні пропозиції на розгляд Верховної Ради СРСР.

Питання було внесене на розгляд сьомої сесії Верховної Ради, яка 10 травня того ж року оформила його у вигляді Закону. Ним скасовувалося 10 загальносоюзних міністерств, функції чотирьох міністерств були почали виконувати два. Одночасно скасовувалося 15 союзно-республіканських міністерств. Законом визначалося, що управління промисловістю та будівництвом повинно було здійснюватися за територіальним принципом на основі економічних адміністративних районів, які створювалися на підставі рішення Верховної

Ради союзних республік [6]. В Українській РСР було створено 9 раднаргоспів замість 11 ліквідованих міністерств [12, 149].

Заради справедливості слід зазначити, що зміна чисельності міністерств мала місце й раніше, починаючи від часу їх створення в 1946 р. Як зазначає дослідниця проблеми Т. І. Щербакова, з 1953 р. і по 1957 р. включно їх кількість змінювалася майже щорічно. Мало місце й почергове скорочення чи, навпаки, зростання міністерств союзних або союзно-республіканських. Непоодинокими були й випадки переміщення разом з ними (або без них) і певної кількості підпорядкованих їм підприємств. Посилаючись на думку іншого історика В. А. Єжова, дослідниця стверджує, що напередодні реформи управління влада зіткнулася з кризою директивного керівництва, яка мала різноманітні вияви: від зниження темпів зростання економіки з 13,7% у 1954 р. до 10,7% у 1956 р. і аж до наростання грошової емісії з 5,5 млрд рублів у 1956 р. до 6,5 млрд у 1957 р. та від відчутного дефіциту палива до системних хиб у плануванні [13, 207].

Криза директивного управління була серйозним випробуванням, що випало на долю нової влади. Вона, хоч і опосередковано, але помітно впливала на політичні процеси. Її подальше наростання загрожувало неабиякими ускладненнями політичного характеру. Очільникам «відлиги» треба було негайно усунути кризу управління, яка була на совісті їх нинішніх опонентів, які зараз лише зі сторони спостерігали за зусиллями своїх політичних суперників. Втім, зазначене нами не розглядається як основний політичний чинник, що обумовив реформу управління, хоча, на нашу думку, його слід розглянути в деталях. До цього нас підштовхують також висновки одного з дослідників «відлиги» О. В. Пижикова. На його думку, Хрущовський переворот викликав організаційне протистояння двох нещодавніх соратників, які пропонували два різні підходи до розбудови владного устрою в країні. Це були Г. М. Маленков і М. С. Хрущов. Перший акцентував увагу на пріоритетній значущості Ради Міністрів, а останній – на ЦК КПРС [11, 317]. У перспективі кожен з цих підходів вів до формування

різних моделей влади. Підхід Г. М. Маленкова, на нашу думку, з серйозною попередньою корекцією потенційно міг привести до формування влади, в якій пріоритети були б зміщені в бік фаховості. Зазначимо, що одного разу він це вже довів, замахнувшись чи не на основний економічний постулат тодішніх теоретиків, запропонувавши змінити пріоритети між групами виробництва «А» та «В». У підході М. С. Хрущова превалювали політичні мотиви, спрямовані, фактично, на заміну культу особи вождя культом народних мас, очолюваних партією. Власне, це він і продемонстрував за роки свого перебування на чолі держави.

Отже, О. В. Пижиков прямо розглядає реформу управління як частину політичного процесу. І логіка в цьому, безперечно, є. Руйнуючи міністерства, які знаходилися в столиці, він значно послаблював позиції Г. М. Маленкова, позбавляючи його підтримки з боку своїх ставлеників. Причому, М. С. Хрущов не оголошував їм війни. Вчорашніх міністрів, їх заступників та інших посадовців вищої міністерської ланки він переміщував в провінцію, призначаючи їх на керівні посади в раднаргоспи та, водночас, видаючи цей процес за знак високої довіри до них з боку влади. Ця тенденція мала місце як в центрі, так і в республіках. Намагаючись підтвердити цю гіпотезу, ми без особливих зусиль знайшли необхідні факти на рівні Української РСР. Наприклад, відповідно до ухвали Ради Міністрів УРСР головою Вінницького раднаргоспу було призначено заступника Міністра продовольчих товарів В. В. Япаскурта. Раднаргосп об'єднував майже півтори тисячі підприємств і будов, на яких працювало 84,4 тисячі робітників і службовців Вінницької та Хмельницької областей. Невдовзі його було обрано членом бюро Вінницького обкому партії [10, 221].

Останнє зайвий раз підтверджує виваженість обраного М. С. Хрущовим підходом до реформування системи управління. Потрапляючи в обійму місцевої партійної влади, будь-який призначенець з центру, на якій би високій посаді в раднаргоспі він не перебував, зразу ж потрапляв під контроль партійного апарату. Нам уже доводилося писати про те, що в ході підготовки XX з'їзду КПРС

новий партійний лідер значно оновив склад керівних органів місцевих партійних організацій за рахунок своїх прихильників. За нашими підрахунками, станом на 1 березня 1956 р. майже чверть партійних працівників, включаючи секретарів обкомів партії, перших та других секретарів міськкомів та міських райкомів партії, перших та других секретарів сільських райкомів – це були люди, обрані на посади за часів М. С. Хрущова. Ще біля 50% цього контингенту партпрацівників перебували на них від 1 до 3 років. Таким чином, за час свого перебування біля партійного керма він примудрився змінити на теренах України біля 75% партійного апарату [3, 215]. Ця цифра має принципове значення для окресленої нами теми. По суті, вона констатує, що керівництво всіх 9 раднаргоспів зразу ж після свого призначення опинилося під прицільним контролем партійної влади на місцях. З урахуванням цієї обставини, призначення Першим секретарем на ключові посади в раднаргоспі своїх вчорашніх опонентів були не спряжені навіть з щонайменшим ризиком.

Отже, без достатньо прискіпливого аналізу здається, що ідея О. В. Пижикова не позбавлена сенсу. По-перше, політичний конкурент на владу позбавлявся підтримки з боку міністерських працівників. По-друге, потенційна опозиція практично безконфліктно переміщалася на периферію, де негайно опинялася під пильним наглядом партійного контролю місцевих партійних функціонерів. Домогтися такого результату в Москві було б значно важче. По-третє, по всій території Союзу створювалося міцне професійне промислове лобі, на яке можна було розраховувати у випадку загострення політичного протистояння в центрі. Крім того, вирвані зі звичного для себе політичного середовища, залишившись без підтримки колег по цеху, без зв'язків, а також виведені з прямого впливу свого патрона, вони залишалися один на один з партійними функціонерами на місцях. За цих обставин жоден із вчорашніх міністерських чиновників не представляв для нової влади щонайменшої загрози.

Отже, такий варіант розвитку подій мав право на життя, хоча, водночас, він створюю-

вав і високий рівень вірогідних економічних ризиків у випадку невдалого проведення реформи. Їх наслідком могло бути посилення соціальної напруженості. Остання настільки б знизила вагу набутих політичних дивідендів, що мимоволі постало б питання про доцільність її проведення. Крім того, сама реформа не давала владі жодних гарантій її безбідного політичного майбутнього. Мимоволі виникає питання, а чи варто було розвалювати всі міністерства, щоб отримати сумнівні політичні вигоди? Але значно більше у нас викликають сумніви не наведені вище аргументи. Значно більше нас бентежить вузькість соціальної бази, на яку при такому варіанті розвитку подій могли спиратися реформатори «відлиги». На нашу думку, вона була абсолютно непридатна для масштабної, всеохоплюючої стратегії, що йшла на зміну сталінській. У кращому випадку вона могла відіграти певну роль, наприклад, при спробі здійснення державного перевороту, скажімо, ще десь до XX з'їзду партії. Але після нього, коли вже чітко була вибудована стратегія постсталінського поступу країни, опертя на такий хисткий соціальний фундамент не можна вважати виправданим. З огляду на останню обставину, припущення О. В. Пижикова щодо політичного компоненту реформи управління не видається нам переконливим.

На наш погляд, М. С. Хрущов обрав єдино правильний курс, який дозволяв здобути політичний зиск у максимальному розмірі. В його основу було покладено інтереси не вузької когорти столичних управлінців, а інтереси багатомільйонних мас трудящих. На XX з'їзді він декларував обширну програму соціального розвитку, яку вже в наші часи деякі історики прийняли за процес «соціалізації» економіки. Вибір нового очільника з усіх точок зору був безпрограшним, що пояснюється величезним відставанням соціальної сфери, спричиненим помилками, допущеними у добу сталінізму. «Відлига», яка вибудовувалася на зовнішньопоказовому запереченні сталінізму як методу розбудови держави, виголошенням програми соціального розвитку відразу повинна була знайти собі мільйони прихильників. Це й була та політична підтримка, якої так потребувала нова

влада. У своїй доповіді на доленосному для себе XX партз'їзді головний ініціатор «відлиги» озвучив основні її положення. Вона включала підвищення мінімальної заробітної плати, скорочення робочого дня, збільшення виплат за рахунок Державного соціального страхування, включаючи виплати по вагітності та пологам, а також допомоги матерям-одиначкам, реформування пенсійного забезпечення, включаючи й призначення пенсій колгоспникам. До цього, вочевидь, варто додати широку програму житлового будівництва, покращення медичного обслуговування, розвиток санаторно-курортної справи та системи літнього відпочинку дітей.

Нами ця програма розглядається не інакше як пряма апеляція М. С. Хрущова до широких верств трудящих, а не до вузької когорти управлінців вищого рангу, як це впливає з позиції В. О. Пижикова. З цієї точки зору така постановка питання видається нам значно переконливішою. Не варто, мабуть, якимось особливо наголошувати на тому, що радянська пропаганда виявила неабияку спритність та винахідливість для того, щоб вичавити з неї максимум політичних дивідендів. Питання вирішення соціальних проблем так часто й так глибоко обговорювалося в суспільстві, самопідігриваючись ефектом очікування, що в це повірили навіть сучасні історики. Зокрема, в одній із колективних праць знані на теренах України вчені стверджували, що «соціалізація» економіки передбачала зміну співвідношення темпів розвитку промисловості між групами «А» та «В», а в період другої половини 1950-х – середини 60-х рр. навіть змінилася структура економіки та баланс між галузями промисловості [2, 12]. Між тим, сам М. С. Хрущов нічого подібного навіть не планував. У своїй промові на партз'їзді він з цього приводу зазначав: «І далі зберігаючи високі темпи розвитку важкої індустрії, ми можемо і повинні в той же час надати більш широкого розмаху виробництву предметів споживання» [9, 49].

Таким чином, якщо виходити з того, що в основу стратегічної лінії партії було покладено принципове як для Радянського Союзу вирішення питань соціального розвитку, то реформа управління постає одним із механізмів її здійснення.

У найбільш загальному її значенні нею висувалося завдання врегулювання виробничих відносин соціалізму, що сформувалися на основі громадської форми власності на засоби виробництва та директивних методів керівництва. Час засвідчив надзвичайно низький рівень їх ефективності. Без їх вдосконалення унеможлиблювалося вирішення питання соціального розвитку суспільства. Другим завданням реформи управління було створення оптимальних умов для оздоровлення процесу виробництва, де все більше давалися взнаки відсутність матеріальної зацікавленості, знонаної конкуренції тощо. Таким чином, реформування промисловості та будівництва через вдосконалення виробничих відносин та оздоровлення самого виробництва, на думку реформаторів «відлиги», давала можливість вирішити питання соціального розвитку.

У зв'язку з цим особливого значення набуває роль професійних спілок, оголошених ще за ленінських часів «школою комунізму». За способом свого функціонування вони охоплювали одночасно як сферу матеріального виробництва, так і соціальну лакуну. Для радянської системи господарювання така модель розбудови громадською організацією була просто знахідкою. Неспроста М. С. Хрущов у цитованій вже нами Записці до Президії ЦК відзначав, що реформа управління підніме і роль профспілок, особливо їх обласних, крайових і республіканських ланок. До речі, тут же, з характерною для нового очільника «прозорливістю», він передбачив укрупнення профспілок [4, 233], що невдовзі й відбулося. Наголошуючи на політичному аспекті діяльності названих профспілкових структур, ми не мали на увазі їх участь у контролі за діяльністю колишніх чиновників міністерств. Йдеться про функціональні обов'язки професійних спілок у реалізації соціальної програми, проголошеної XX з'їздом. Достатньо лише уважно перечитати статuti цієї громадської організації, що передували епосі «відлиги», а також звернути увагу на ті зміни, що були внесені до них в ході хрущовського правління, щоб переконатися в тому, що до всіх перелічених пунктів програми «соціалізації», як і до процесу виробництва, профспілки були не

просто причетними, вони були пов'язані з ними функціонально.

Функціональна задіяність у реалізації «соціалізації» та вдосконаленні процесу виробництва ґрунтується на тій частині фундаменту доктрини радянського тоталітаризму, що символізувала владу народу, а відтак і його участь у вирішенні всіх важливих питань держави. Звичайно, в умовах класичного сталінізму вона була більшою мірою декларована, залишаючи для народу місце лише в царині трудових подвигів. В епоху «відлиги», яка засудила культ особи вождя, протиставивши йому культ народних мас, очолюваних партією, їх рушійна сила в розвитку суспільства була окреслена значно чіткіше. Професійні спілки, розбудовані за ленінським принципом, для цього підходили найбільше. Звідси й така рішуча підтримка спілок з боку партії влади.

Реалізація соціальної програми чи не в першу чергу залежала від стану виробництва. На це й була спрямована реформа управління промисловістю та будівництвом. Тому й участь найчисельнішої громадської організації теж спрямовувалася в те ж саме річище. Своє місце в ньому профспілки задекларували на шостому Пленумі ВЦРПС, буквально через місяць після прийняття Верховною Радою СРСР Закону, яким реформа вводилася в дію. Її озвучив Голова ВЦРПС В. В. Гришин. Традиційно підтримавши ініційовану партією реформу та побачивши в ній особливу турботу КПРС в зміцненні могутності СРСР, розвитку його економіки та підвищенні добробуту народу, він окреслив основні напрямки участі профспілок у її реалізації. До них були віднесені всі форми участі робітників і службовців в управлінні виробництвом [7]. Звичайно, участь профспілок в залученні до управління широких верств населення потребує самостійного дослідження. Тут ми про неї згадуємо лише тому, що розглядаємо її як одну з форм вдосконалення виробництва, а через нього здійснення відповідного впливу на реалізацію соціальної програми.

Якщо до 1960 року в раднаргоспсах чітко простежується децентралізація виробництва, то з 1962 р. можна виявити поступальний зворотний рух. Централізаційна тенденція,

на нашу думку, виявилася в скороченні кількості раднаргоспів, число яких в УРСР скоротилося з 11 до 7, а число економічних районів – до трьох. У цьому, безперечно, відчувається відсутність цільної і виваженої програми реформ, що, очевидно, є результатом поєднання в ході реформи двох непоєднаних чинників – децентралізації, у вигляді раднаргоспів, з суворою централізацією у формі Держплану. Чим же іншим тоді можна пояснити шараханину з кількістю раднаргоспів? Про це ж свідчить і створення в 1960 р. в Українській РСР Ради народного господарства (РНГ), покликаної координувати діяльність раднаргоспів. В 1962 р. було створено Раду народного господарства СРСР, яка координувала відповідні ради республік. Їй також було передано функції Держплану СРСР.

Продовження централізації ми вбачаємо також у реорганізації партійних організацій за виробничим принципом. До такого висновку підводить весь попередній виклад матеріалу. Дійсно, ніхто ж не може заперечити того, що реформа управління здійснювалася під серйозним впливом політичних чинників, найбільш вагомим з яких було пресловуте парткерівництво. Тому, як би негативно ми до нього не ставилися, водночас ми мусимо визнати його вплив на весь процес реалізації реформи, а відтак і вимушені розглядати парткерівництво повноправною складовою тогочасної реформи управління. В 1962 р., на нашу думку, була здійснена безпрецедентна спроба посилення централізаційних процесів в управлінні економікою з паралельною централізацією партійних структур. Учасники Пленуму ЦК, що пройшов у листопаді 1962 року, розділивши партійні організації на промислові та сільські, керувалися здавалося б благими намірами. Вони сподівалися за рахунок цієї внутрішньопартійної маніпуляції забезпечити «більш конкретне керівництво промисловим і сільськогосподарським виробництвом» [8, 292]. Символічно, що невдовзі цей процес спричинив аналогічний розподіл профспілок, що простежується в 19 областях республіки. Повна нежиттєздатність пропонування пертурбацій виявилася зразу ж, хоча вони й були скасовані вже після відставки М. С. Хрущова.

Підводячи підсумок зазначимо: по-перше, реформа управління була викликана кризою системи управління і містила вагому політичну складову, яка позначалася і на її характері, і на її реалізації; по-друге, політична дія реформи спрямовувалася на підтримку діючої на той час влади не прямо, а опосередковано – через реалізацію вагомого соціального пакету; по-третє, проведення реформи було б неможливим без професійних спілок, функціональна діяльність яких була націлена одночасно як на матеріальне виробництво, так і на соціальну сферу. За допомогою наймасовішої організації владі вдавалося перевести до латентного стану суперечність між громадською формою власності на засоби виробництва та кризою системи управління. Подальші перспективи розробки цієї теми вбачаємо в ґрунтовному дослідженні кожної з форм участі профспілок в управлінні виробництвом.

Список використаних джерел

1. Вопросы руководства народным хозяйством СССР. Постановление Пленума ЦК КПСС. 20–24 декабря 1956 г. *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986)*. Т. 9. 1956–1960. Москва: Политиздат, 1986. С. 150–153 (Далі: КПСС в резолюціях...).
2. Даниленко В., Лаас Н., Смольницька М. Українське суспільство від пізнього сталінізму до хрущовської «відлиги». *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей* / Відп. ред. В. М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. Вип. 19. С. 5–19.
3. Докашенко В. М. Адміністративний ресурс «відлиги» (мета та засоби використання). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Збірник наукових праць* / Голова редакційної колегії В. А. Смолій. Київ, 2002. Випуск п'ятий. С. 209–216.
4. Записка Н. С. Хрущева «Некоторые соображения об улучшении организации руководства промышленностью и строительством» 27 января 1957 г. *Президиум ЦК КПСС. 1954–1964*. Т. 2. Постановления / Главный редактор А. А. Фурсенко. Москва: РОССПЭН, 2006. С. 522–539.
5. О дальнейшем совершенствовании организации промышленности и строительством. Постановление Пленума ЦК КПСС 13–14 февраля 1957 г. *КПСС в резолюциях...* С. 167–174.
6. О дальнейшем совершенствовании организации промышленности и строительством. Закон СССР от 10.05.1957 г. URL: [http:// www.consultant.ru](http://www.consultant.ru) Дата звернення: 28.03.2018.
7. О задачах профессиональных союзов в связи с мероприятиями по дальнейшему совершенствованию управления промышленностью и строительством. Постановление VI Пленума ВЦСПС. Принято 12 июня 1957 года. *Шестой пленум Всесоюзного Центрального Совета профессиональных союзов (11–12 июня 1957 года) Стенографический отчет*. М.: Профиздат, 1957. 168 с.
8. О развитии экономики СССР и перестройке партийного руководства народным хозяйством. Постановление Пленума ЦК КПСС. – 19–24 ноября 1962 г. *КПСС в резолюциях...* Т. 10. С. 288–296.
9. Отчетный доклад Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза XX съезду партии. Доклад Первого секретаря ЦК КПСС тов. Н. С. Хрущева. *XX съезд Коммунистической партии Советского Союза. 14–25 февраля 1956 года. Стенографический отчет*. Т. 1. М.: Госполитиздат, 1956. С. 9–120.
10. Прокопенко О. В. Раднаргоспи доби М. Хрущева: структура, завдання, функції. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету Коцюбинського]*. Серія: історія. 2013. Вип. 21. С. 220–225.
11. Пыжиков А. Хрущёвская «оттепель». Москва: «ОЛМА ПРЕСС», 2002. 511 с.
12. Русначенко А. Нариси новітньої історії України. Книга 4 / Анатолій Русначенко. Київ: Видавець Олег Філюк, 2017. 539 с.
13. Щербакова Т. И. Анализ предпосылок реформы управления промышленностью 1957–1964. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, 2011. № 11. 4 (1). С. 206–211.

VIKTOR DOKASHENKO

TRADE UNIONS OF THE THAW IN THE POLITICAL RETROSPECTIVE OF THE MANAGEMENT REFORM

The purpose of the study is to identify and analyze the political component of the trade unions' participation in the industry and construction's reorganization of management, carried out by the authorities of the Thaw. For the purpose of its scientific solution, it is proposed to use a methodological approach, since it is based on the phased tracing of historical events, rather than across-cutting approach, that covers the whole post-war period, as some authors suggest.

This view is endorsed by the fact that the Soviet totalitarian system, which was outside of any competition, including the political one, within each stage, was preserved and remained stagnant for a long time. On account of this specificity, according to the author, it was closed from fresh ideas, thoughts and views, which increased the inhibitory effect of its development, which it needed no less than any other political system. The possibility of qualitative transformations arose only after the change of the political leader.

Key words: the Thaw, planned system, trade unions, radnarhosps, management reform, social sphere, totalitarian system.

ВИКТОР ДОКАШЕНКО

ПРОФСОЮЗЫ «ОТТЕПЕЛИ» В ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕТРОСПЕКТИВЕ РЕФОРМЫ УПРАВЛЕНИЯ

Целью исследования выступает выделение с последующим анализом политической составляющей профессиональных союзов в реорганизации управления промышленностью и строительством, осуществляемой властью с 1957 г. Доказывается, что ключевую роль в ее проведении сыграли профсоюзы, которые функционально одновременно обеспечивали поддержку, как материального производства, так и сферы потребления. В основе концептуального подхода лежит поэтапный вариант исследования, а не сквозной, то есть всего поствоенного периода, как предлагают некоторые авторы. Определено, что власть «оттепели» основой своей стратегии определила курс на развитие социальной сферы, что обеспечивало ей максимально высокий уровень политических дивидендов.

Ключевые слова: «оттепель», плановая система, профсоюзы, совнархозы, реформа управления, социальная сфера, тоталитарная система.

УДК 94(477) (1960–1970)

ОЛЕКСАНДР ШАРІН

СТАН ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У 60-х роках ХХ ст.

60-ті рр. ХХ ст. – надзвичайно насичений період історії України, події та процеси, що відбулися в зазначені роки безпосереднім чином вплинули на подальший розвиток суспільства. У статті на підставі узагальнення статистичних матеріалів розглядається надання повоєнному поколінню можливості широкого доступу до середньої, професійної та вищої освіти. Досліджується трансформація освітніх процесів, що стало одним із формуючих компонентів у розвитку соціуму Півдня України. Порівнюється збільшення чисельності людей, які здобували освіту, що пов'язано із зростаючою суспільною потребою в кваліфікованих фахівцях. Подаються наслідки зазначених процесів у сфері освіти, які сприяли розвитку народного господарства, оскільки воно насичувалося спеціалістами різної кваліфікації, здатними швидко та ефективно використовувати нову техніку.

Ключові слова: освіта, масові школи, школа-інтернат, університет, технікум, науково-дослідний інститут.

Сучасне реформування освітньої галузі створює принципово нові умови для розвитку людини як особистості та держави зокрема. Одним із пріоритетних завдань будівництва державності у період реформування є національно-культурне відродження України. Дослідження даної тематики зумовлено сучасними процесами реформи середньої та вищої освіти. У таких процесах передбачається врахування історичного досвіду та переосмислення його крізь призму критичного аналізу, що дозволить здійснювати якісні зміни у відповідних напрямках.

Складними, неоднозначними і суперечливими можна назвати перехідні процеси в історії України. Сучасний вітчизняний освіт-

ній простір в пошуках нової освітньої політики не може обійтися без звернення до історичного минулого. Особливо цінний досвід подібних перехідних віх у вітчизняній історії, прикладом яких служать 60-ті роки ХХ ст. Актуальним питанням сучасної історичної науки є стан дослідження розвитку освіти у зазначений період. Людський фактор відіграв надважливу роль і сприяв подальшому розвитку освіти, насамперед її якості. На особливу увагу заслуговує досвід роботи освітніх закладів різних форм.

Сучасна історіографія представила чималий доробок з історії розвитку освіти в загальному визначенні щодо освітнього простору УРСР. Зокрема у роботах Бажана О. Г., Власова